

Dr hab. Iwona Kowalska – prof. SGGW
Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

RECENZJA

rozprawy doktorskiej Pani mgr Justyny Kogut
pt.: Rozwój kapitału ludzkiego jako determinanta konwergencji państw członkowskich
Unii Europejskiej
wykonanej pod kierunkiem dr hab. Tadeusza Dyra – prof. UTH
oraz dr Anny Wolak-Tuzimek (promotora pomocniczego)
na Wydziale Nauk Ekonomicznych i Prawnych
Uniwersytetu Technologiczno – Humanistycznego
im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu

1. Uzasadnienie wyboru tematu

Tytuł rozprawy doktorskiej w wersji zaproponowanej przez Doktorantkę nie budzi zastrzeżeń i sytuuje się w dyscyplinie: Ekonomia. Podjęty temat pracy doktorskiej jest ważny zarówno z naukowego jak i aplikacyjnego punktu widzenia. We wstępie do pracy dobrze uzasadniono podjęcie tego zagadnienia. Szczególnie ważne jest to, że Doktorantka w obszarze konwergencji dostrzega fakt, iż ”działania zmierzające do wyrównywania dysproporcji rozwojowych są nie tylko przejawem solidarności społecznej, o której mowa w traktatach, stanowiących podstawę funkcjonowania Unii Europejskiej”, ale także ”sprzyjają one wzrostowi gospodarczemu całej Wspólnoty oraz poprawie jej konkurencyjności w globalnej gospodarce”. Niemniej w powyższym uzasadnieniu wyboru tematu pracy zabrakło, w mojej ocenie, kwestii dotyczących:

1. Wagi podjętej tematyki w kontekście dotychczasowego dorobku literatury przedmiotu – Doktorantka jedynie wskazuje, że nadal jest relatywnie niewiele opracowań podejmujących próbę empirycznej weryfikacji zależności występujących między akumulacją kapitału ludzkiego a konwergencją, rozumianą jako proces wyrównywania poziomu rozwoju ekonomicznego między krajami i ugrupowaniami integracyjnymi. Należałoby zdecydowanie dokonać bardziej szczegółowego ”rozhurunku” z dotychczasowym dorobkiem literatury chociażby ze względu na pozycje literaturowe m.in. autorów takich jak:

P. Kawa, K. Kluth, S. Roszkowska, I. Skrodzka. I dopiero na tej podstawie wskazywać lukę w literaturze z zamiarem podjęcia próby jej wypełnienia.

2. Wskazania potencjalnego kręgu odbiorców, którzy mogliby być zainteresowani wynikami badań nie tylko z naukowego punktu widzenia, ale także z praktycznego – polityków odpowiedzialnych za podejmowanie decyzji strategicznych w zakresie rozwoju społeczno – gospodarczego UE (por. przykładowo zapis ze strony 153 pracy w ostatnim akapicie na tej stronie).

2. Poprawność metodologiczna rozprawy

Uwaga generalna - założenia metodyczne pracy są zaprezentowane w czterech jej różnych miejscach tj.: we wstępie oraz podrozdziałach: 3.1. (rozpoczyna się dopiero od strony 85 pracy); 4.1. (od strony 125 pracy); 5.1. (od strony 149 pracy). Przyjęty przez Doktorantkę powyższy sposób „rozstrzelenia” tak kluczowych treści w pracy utrudnia ich percepcję i spowodował pewien niedosyt informacyjny po zapoznaniu się z treścią pierwszego w kolejności fragmentu pracy jakim jest wstęp (np. brakowało informacji na temat kategorii danych statystycznych gromadzonych w ramach statystyki publicznej i udostępnianych przez Eurostat, a z pomocą których Doktorantka postanowiła przeprowadzić proces badawczy). Podobnie rzecz się ma z brakiem informacji z jakiego okresu czasu powyższe dane zostały pozyskane do przeprowadzenia badań. Przeporządkowanie fragmentów założeń metodycznych do poszczególnych rozdziałów dysertacji utrudnia ocenę spójności pracy doktorskiej.

2.1. Problem, cele, teza i hipotezy badawcze

Problem, cele, teza i hipotezy badawcze zostały w pracy zaprezentowane we wstępie i stanowią dość spójną całość koncepcyjną z wyjątkiem powiązań treściowych 4 problemu szczegółowego z 4 celem szczegółowym i 4 hipotezą. Niezbyt fortunnym przedsięwzięciem było także sformułowanie problemu badawczego w konstrukcji językowej z użyciem słowa ”czy”, gdyż determinuje to wówczas odpowiedź ”tak” lub ”nie”, a z kolei z operacjonalizacji problemu głównego wynika, że opracowano formułę czterech problemów szczegółowych.

Cel główny dysertacji ma bardzo dobrą konstrukcję problemową. Przy czym nie zrozumiała jest idea Doktorantki ujawniająca się w konstrukcji pracy na stronie 47 i polegająca na tym, że po formule celu głównego pracy (patrz strona 7) formułuje zgoła inną treść celu głównego o treści: ” przedstawienie nowego modelu pomiaru kapitału ludzkiego, jego analiza i prezentacja wyników badań (...)”. Nie mniej jednak postawione w pracy cele zostały osiągnięte.

W pracy sformułowano cztery hipotezy. Uwzględniając fakt, iż według Ch. F. Nachmias, hipotezy badawcze muszą być:

- jasno sformułowane – należy zdefiniować pojęciowo i operacyjnie wszystkie zmienne;
- konkretne – należy określić jakie są związki pomiędzy zmiennymi;
- sprawdzalne za pomocą dostępnych metod;
- pozbawione elementów wartościujących - stronniczość badacza czy jego subiektywne preferencje nie powinny w żadnym wypadku wpływać na proces badawczy;

należy stwierdzić, że Doktorantka dołożyła dość starań by w dużym stopniu zadość uczynić tym wymogom. Niemniej jednak warto zwrócić uwagę na fakt, że formuła hipotez: 2 i 3 ma konstrukcję uwypuklającą zależność przyczynowo - skutkowe, podczas gdy hipotezy: 1 i 4 w odbiorze ma charakter potwierdzenia pewnego stanu rzeczy. Wnikliwość badawcza Doktorantki jest zdecydowanie bardziej wyraziście reprezentowana w konstrukcji hipotez: 2 i 3. Konkludując wątek dotyczący hipotez warto podkreślić, że od trafności i poprawności hipotezy badawczej zależy skuteczność przeprowadzonych badań oraz możliwość wykrycia rzeczywistych uwarunkowań, struktur i dynamiki badanych zjawisk. Doktorantka udowodniła, że potrafi doprowadzić do weryfikacji postawionych hipotez. Było to możliwe dzięki przyjęciu odpowiedniego aparatu narzędziowego (por. uwagi zawarte w pkt. 2.2.).

2.2. Charakterystyka materiału badawczego i metod badawczych

Dla potrzeb realizacji pracy doktorskiej niezbędny jest materiał badawczy. W recenzowanej pracy Doktorantka wykorzystywała wyłącznie wtórne źródła materiału badawczego. Do wtórnych źródeł, poza literaturą przedmiotu zaliczyć można dane zawarte w Eurostat. Do miar kapitału ludzkiego, które były rozpatrywane w badaniach empirycznych przestrzennego zróżnicowania kapitału ludzkiego w krajach członkowskich Unii Europejskiej i jego wpływu na wzrost gospodarczy, zaliczono:

- udział osób dorosłych uczących się w wieku 25–64 lata (w %);
- oczekiwana długość życia ludności;
- udział osób z wykształceniem wyższym w wieku 15–64 lata (w %);
- liczba osób z wykształceniem wyższym i/lub zatrudnionych w nauce i technologii w wieku 15–74 lata na 1000 mieszkańców;
- liczba osób zatrudnionych jako specjaliści w sektorze ICT na 1000 mieszkańców;
- liczba osób zatrudnionych w sektorze B+R (sektor badawczo-rozwojowy) we wszystkich sektorach na 1000 mieszkańców;

- liczba pracowników naukowych i inżynierów w wieku 15–74 lata na 1000 mieszkańców.

Do przeprowadzenia ww. badań zastosowano metodę porządkowania liniowego Hellwiga oraz metodę TOPSIS, co jest przykładem poprawnego doboru przez Doktorantkę metod do badanych zjawisk ekonomicznych. I choć dobór metod nie budzi wątpliwości to jednak zbyt daleko idącym uproszczeniem jest sformułowanie Doktorantki, iż w latach 2004 – 2017 badaniami objęto 28 krajów członkowskich UE. W roku 2004 nie było 28 krajów członkowskich UE.

W pracy zastosowano faktycznie trzy grupy metod:

- gromadzenia materiału (ze źródeł wtórnych);
- analizy materiału (m.in. przy wykorzystaniu miar statystycznych takich jak: kwartył dolny, kwartył górny, odchylenie standardowe, skośność, kurtoza; Test White'a, TOPSIS);
- prezentacji materiału (graficzna prezentacja materiału z wykorzystaniem tabel i rysunków).

Wprawdzie Doktorantka nie grupuje zastosowanych metod według powyższego podziału to jednak faktycznie w pracy jest reprezentacja metod należących do każdej z trzech wyżej wymienionych podgrup. Doktorantka bowiem na stronach 7 - 8 pracy wymienia te metody wprost:

M1: Metoda krytycznej analizy literatury przedmiotu, pozwalająca na ocenę stanu wiedzy w zakresie wzrostu i rozwoju gospodarczego, ze szczególnym uwzględnieniem czynników determinujących wartość kapitału ludzkiego oraz jego znaczenie w kreowaniu wzrostu gospodarczego i konwergencji gospodarczej.

M2: Metody analizy i syntezy, pozwalające na kompleksowe i wieloaspektowe ujęcie problematyki badawczej, umożliwiające identyfikację czynników i uwarunkowań determinujących wpływ kapitału ludzkiego na wyrównywanie dysproporcji rozwojowych w państwach członkowskich Unii Europejskiej.

M3: Metody analiz statystycznych, pozwalające na ocenę zmian czynników determinujących rozwój kapitału ludzkiego w państwach członkowskich Unii Europejskiej oraz ocenę konwergencji gospodarczej w Unii Europejskiej.

M4: Metody modelowania ekonometrycznego, pozwalające na sformułowanie estymacji modelu ekonometrycznego wyjaśniającego kształtowanie się zależności pomiędzy czynnikami determinującymi zasoby kapitału ludzkiego a wzrostem gospodarczym, a także na ocenę zróżnicowania przestrzennego rozwoju kapitału ludzkiego w państwach Unii Europejskiej.

Weryfikację zasadności przyjęcia ww. metod Doktorantka potwierdza w zakończeniu pracy przyporządkowując każdą z tych metod na użytek weryfikacji poszczególnych hipotez.

Reasumując przyjęte i wykorzystane metody badawcze są poprawne i umożliwiły osiągnięcie celów sformułowanych w pracy. Doktorantka wykazała się zatem umiejętnością prawidłowego zaplanowania, zorganizowania i przeprowadzenia badań empirycznych, a następnie dzięki trafnie dobranym metodom analizy poprawnie zinterpretowała uzyskane wyniki badawcze.

3. Konstrukcja i zakres pracy

Praca doktorska składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii i aneksu. Objętość pracy wraz z aneksem to 204 strony. Praca ma charakter teoretyczno – empiryczny. Obie płaszczyzny wzajemnie się uzupełniają tworząc dość logiczną całość. Proporcje treściowe w układzie pracy są zróżnicowane – objętość części empirycznej pracy jest przeważająca (obejmuje rozdziały: 3 - 5).

Ocena ogólna układu pracy jest dość pozytywna. Przy czym w części przeglądowej (rozdziały 1 - 2) brakuje przynajmniej jednego podrozdziału który by łączył zagadnienia kapitału ludzkiego w teorii wzrostu gospodarczego z kwestią konwergencji w ujęciu analiz ekonomicznych co stanowi rzeczywisty przedmiot pracy doktorskiej. W przedstawionej do recenzji wersji dysertacji te zagadnienia są na płaszczyźnie dyskursu teoretycznego potraktowane odrębnie. Niemniej w wersji przesłanej do recenzji układ wewnętrzny konstrukcji podrozdziałów w rozdziale 1 jak i 2 jest logiczny i stanowi poprawną operacjonalizację głównej wiodącej myśli zawartej w tytułach ww. rozdziałów. W rozdziale 1 na uwagę zasługuje rzetelna kwerenda przeglądu stanowisk kwestii kapitału ludzkiego w historii myśli ekonomicznej. Wartościowym elementem pracy byłoby jednak ustosunkowanie się Autorki pracy do przytaczanych przez Nią poglądów w układzie myśli szkół ekonomicznych. Tego wkładu Autorki jednak zabrakło. Trud ten mógłby zaprocentować także w innej płaszczyźnie redagowania przez Doktorantkę tekstu dysertacji (patrz tab. 1.1. na stronach: 20 – 22). Jest to przykład tekstu rozprawy, który sam sobie jest co prawda interesujący w układzie przeglądowym, ale zbyt daleko „wychodzi” poza ramy przedmiotowe pracy. W tabeli tej są bowiem zaprezentowane wybrane badania nad kapitałem ludzkim, ale praca nie jest w ogóle o kapitale ludzkim tylko o wybranym wycinku analiz kapitału ludzkiego tj. w kontekście traktowania kapitału ludzkiego jako determinanty konwergencji państw członkowskich UE. Dane z tej tabeli byłyby znacznie bardziej użytecznie wykorzystane w pracy gdyby zostały

wykorzystane do konstrukcji treści wstępu na potrzeby udowodnienia, że istnieje luka w dotychczasowym dorobku literatury, gdyż badania na temat kapitału ludzkiego koncentrowały się dotychczas głównie wokół następujących kwestii problemowych (...) (patrz zakresy badań ujęte w tabeli 1.1.). Natomiast na pochwałę zasługuje wrażliwość Doktorantki na ograniczenia jakie wiążą się z zastosowaniem różnych pomiarów kapitału ludzkiego, co uwidacznia np. na stronie 44 – 45 swej dysertacji.

W rozdziale 2, który ma dość poprawny odbiór czytelniczy, brakuje jednak treści, które są zasygnalizowane w tytule pracy, a dotyczących frazy wyrazowej „państw członkowskich Unii Europejskiej”. Otóż brakuje treści w ujęciu teoretycznym na temat potrzeby lub nie konwergencji państw członkowskich UE. Wprawdzie na stronie 74 pracy jest wspomniane o EWWiS oraz EWG, ale jest to tylko zapis w czterech bardzo krótkich akapitach. Kwestia ta powinna być znacznie szerzej potraktowana w pracy o ww. tytule, który powinien dyscyplinować równomierne rozłożenie akcentów w treści pracy. Miejsce potrzebne na tę nową treść, bez konieczności wydłużania objętości pracy, można byłoby wygenerować w ten sposób, że pominięto by treść tabeli 2.2. o wybranych teoriach wartości, które w ocenie recenzenta przy tej formule tytułu pracy mniejszą wartość poznawczą. W tym rozdziale brakuje także wyrazistego stanowiska Doktorantki, którą z przeglądu metod analizy konwergencji, wykorzystała w części empirycznej pracy.

Treść rozdziałów empirycznych nie budzi wątpliwości merytorycznych z wyjątkiem zróżnicowanego w latach 2004 – 2017 statusu członkowskiego krajów europejskich (o czym była już mowa w uwagach do założeń metodycznych pracy). Część ilustracyjna ze wzorami jest starannie poprowadzona edytorsko co nie jest bez znaczenia przy ocenie poprawności merytorycznej zastosowania tychże wzorów i logice kolejności prezentowanych etapów badawczych.

W zakończeniu poprawnie stwierdzono osiągnięcie zamierzonych celów badawczych wraz z danymi dotyczącymi wyboru metod badawczych, dzięki którym można było przeprowadzić procedurę badawczą. Brakuje natomiast wniosków z badań kto i w jakim zakresie mógłby skorzystać z wyników badań. Dzięki temu zabiegowi Autorka mogłaby wyznaczać ramy kolejnych przedsięwzięć badawczych w zakresie przedmiotowym swej pracy.

Percepcję treści pracy ułatwia 41 zestawień tabelarycznych oraz 29 rysunków. Szkoda, że Doktorantka nie stosuje numeracji ciągłej tabel i rysunków w całej pracy, co po raz kolejny uwypukla efekt atomizacji poszczególnych partii materiału.

Strona formalna układu pracy jest na ogół prawidłowa – dość wysoko oceniam poprawność warsztatu pisarskiego w zakresie stosowania przez Doktorantkę operatu pojęciowego właściwego w naukach ekonomicznych.

Zasadność zaprezentowanych cytowań generalnie nie budzi zastrzeżeń. Niemniej jednak można zaobserwować nadmierną „eksploatację” publikacji niektórych autorów przejawiającą się w kilkukrotnym cytowaniu autora z tej samej pozycji bibliograficznej (np. P. Kawa – 7 cytowań z tej samej publikacji w podrozdziale 1.2.).

Zaproponowany układ i zakres treści pracy doktorskiej jest pochodną bibliografii liczącej 62 pozycji zwartych; 108 ciągłych oraz 11 pozycji z netografii. Dobór literatury monograficznej oraz z czasopism jest poprawnie dobrany gdy chodzi o złożoność problematyki. Autorka posiłkowała się również literaturą obcojęzyczną. Dobór literatury w zakresie jej aktualności spełnia standard. Brakuje natomiast wykazu ważniejszych aktów traktatowych UE, na które by się z pewnością powoływała Doktorantka, gdyby rozszerzyła fragment pracy w zakresie konwencji państw członkowskich UE.

Konkludując pomimo wskazanych uchybień, po ich wyeliminowaniu, obszerne fragmenty dysertacji mogą być docelowo przedmiotem publikacji.

4. Wniosek końcowy

Pomimo wskazanych uchybień stwierdzam, iż dysertacja spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim wynikające z art. 11 ust. 1, art. 12 oraz art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595 ze zm.). Praca prezentuje oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wskazuje na satysfakcjonujący poziom wiedzy Doktorantki z zakresu nauk ekonomicznych – w dyscyplinie Ekonomia. Przedstawiona rozprawa stanowi także samodzielne rozwiązanie tematu badawczego. Uwzględniając powyższe stawiam wniosek o dopuszczenie pracy Pani magister Justyny Kogut pt.: *Rozwój kapitału ludzkiego jako determinanta konwencji państw członkowskich Unii Europejskiej* do publicznej obrony na Wydziale Nauk Ekonomicznych i Prawnych Uniwersytetu Technologiczno – Humanistycznego im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu.

Warszawa, dnia 20 sierpnia 2019 r.

Iwona Kowalska

